

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ІДЕНТИЧНІСТЮ ОСОБИСТОСТІ В ПОЗИТИВНІЙ ПСИХОТЕРАПІЇ

PECULIARITIES OF WORKING WITH PERSONAL IDENTITY IN POSITIVE PSYCHOTHERAPY

У статті досліджуються теоретичні аспекти трактування явища ідентичності як процесу та результату становлення особистості та індивідуальності. Проаналізовано різноаспектні підходи до розуміння поняття ідентичність, зокрема з філософський, політичний, соціологічний, культурний та психологічний. А також описуються методологічні та прикладні особливості реалізації психотерапевтичного процесу в позитивній психотерапії через призму вирішення проблем особистості, які пов'язані з ідентичністю. Зокрема, обґрунтована доцільність використання методологічного підходу Н. Пезешкіана щодо розширення ідентичності особистості за шістьма рівнями (Я-людина, Я-сім'я, Я-група людей, Я-мешканець міста, селища, Я-громадянин країни, Я-мешканець планети Земля). Такий підхід Н. Пезешкіана є системний, багатаспектним та охоплює всі смислові наповнення ідентичності в механізмах становлення Я людини як особистості, індивіда, індивідуальності та суб'єкта в часовому континуумі із залученням потенціалу позитуму. Прояв Я ідентичності особистості вербалізується у базових емоційних настановленнях. Детально їх Н. Пезешкіан описує у 4 сферах: Я, Ти, Ми, Пра-ми. Продовжуючи ідею Н. Пезешкіана, В. Карікаш виокремив рівні становлення ідентичності: ситуативний, базовий, змістовий. Останні у прикладному аспекті визначають стратегічні напрямки побудовання психотерапевтичного процесу з актуальним, базовим, внутрішнім та ключовим конфліктами. Так, зокрема при роботі з ідентичністю на ситуативному рівні, маніфестує актуальний конфлікт, що може задіювати чотири сфери балансної моделі (тіло; діяльність, контакти, уява). При роботі на другому рівні відбувається терапії змістового контексту ідентичності, яка проявляється парою актуальних здібностей (первинною та вторинною) і відображається у внутрішньому конфлікті. Базовий рівень роботи – це передусім дослідження базових емоційних настановлень через сфери Я, Ти, Ми, Пра-ми, які власне наповнюють сенсами базову ідентичність.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація, психотерапія, внутрішній конфлікт,

актуальний конфлікт, ключовий конфлікт, базовий конфлікт.

The article examines the theoretical aspects of the interpretation of the phenomenon of identity as a process and result of the formation of personality and individuality. Various approaches to understanding the concept of identity are analyzed, including philosophical, political, sociological, cultural and psychological. Methodological and applied features of the implementation of the psychotherapeutic process in positive psychotherapy through the prism of solving personality problems related to identity are also described. In particular, the justified expediency of using the methodological approach of N. Pezeshkian regarding the expansion of personal identity on six levels (I am a person, I am a family, I am a group of people, I am a resident of a city, village, I am a citizen of a country, I am an inhabitant of the planet Earth). This approach of N. Pezeshkian is systemic, multi-faceted and covers all the semantic fillings of identity in the mechanisms of the formation of the human self as a personality, individual, individuality and subject in the time continuum with the involvement of the potential of positum. The I manifestation of the individual's identity is verbalized in basic emotional attitudes. N. Pezeshkian describes them in detail in 4 spheres: I, You, We, Pra-we. Continuing the idea of N. Pezeshkian, V. Karikash singled out the levels of identity formation: situational, basic, substantive. The latter, in an applied aspect, determine the strategic directions of building a psychotherapeutic process with actual, basic, internal and key conflicts. Thus, in particular, when working with identity at the situational level, an actual conflict manifests itself, which can involve four spheres of the balance model (body; activity, contacts, imagination). When working at the second level, there is therapy of the meaningful context of identity, which is manifested by a pair of actual abilities (primary and secondary) and is reflected in an internal conflict. The basic level of work is primarily a study of basic emotional attitudes through the spheres of I, You, We, Pra-we, which actually fill the basic identity with meaning.

Key words: identity, identification, psychotherapy, internal conflict, actual conflict, key conflict, basic conflict.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.66.20>

Бригадир М.Б.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
та соціальної роботи
Західноукраїнський національний
університет

Бамбурак-Кречківська Н.М.

к.психол.н.,
доцент кафедри практичної психології
Комунальний заклад Львівської
обласної ради Львівський обласний
інститут післядипломної педагогічної
освіти

Актуальність теми дослідження. Становлення та розвиток особистості є складним та безперервним процесом, який не може відбуватись без самоусвідомлення, самоприйняття та самовизначення. При цьому важливим є соціальне оточення, яке генерує форми, зразки самопрояву кожної особи та суб'єктна активність самої людини щодо рефлексії та екстернаціоналізації привласненого. Для позначення цього двохстороннього явища у психології послуговується поняттям «ідентичність». Воно є достатньо широким та має

кілька площин: екзистенційну, психологічну, соціальну, біологічну, соціокультурну. Ідентичність проявляється через: сукупність внутрішніх уявлень особистості про себе (хто я?); поведінку, яку транслює людина.

Ідентичність формується в процесі всього життя людини, корегується та змінюється, визначається перспективами існування в соціумі, є своєрідною маскою, яку людина приміряє і носить. При дослідженні ідентичності варто зауважити на таких аспектах: особистісному (як людина сприймає себе саму, як

відбуваються процеси самоусвідомлення, самоприйняття в безперервному часовому континіумі, як проявляються її індивідуальні характеристики та властивості, внутрішня когерентність, узгодження цінностей, бажань, прагнень); соціальному (прояв особистості у системі соціальних ролей, вибудування стосунків з соціальним оточенням, міра демонстрування власної автентичності).

Як вказують численні дослідження психологів, формування ідентичності є нелінійним та супроводжується багатьма кризовими моментами. Завдання психотерапевта добре розуміти проблеми клієнта та диференціювати їх в залежності від генези походження, а відтак формувати відповідні стратегії роботи.

Ідентичність в психотерапії є однією з центральних тем, оскільки вона визначає, як людина бачить себе, взаємодіє з іншими та вирішує життєві проблеми. Допмагаючи клієнтам у розвитку або переосмисленні своєї ідентичності, психотерапевти сприяють підвищенню їхньої самооцінки, автентичності, а у підсумку покращуються показники її психологічного добробуту. В межах позитивної психотерапії, знаходимо комплексне теоретичне, методологічне та прикладне обґрунтування здійснення психотерапевтичного втручання щодо вирішення проблем ідентичності.

Мета статті. Дослідити теоретичні, методологічні та прикладні особливості роботи з ідентичністю в позитивній психотерапії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема ідентичності досліджувалась багатьма науковцями із різних галузей, можемо аналізувати досвід вивчення такої проблематики у філософській, політичній, соціальній, культурній, психологічній сферах. Проте єдиного розуміння та трактування феномену ідентичності поки не існує. А така обставина спричинює часто маніпулятивне та некоректне використання поняття при аналізі та описі соціокультурних проблем та ситуацій.

Поняття ідентичності трактується як спосіб самовизначення, ототожнення, однаковості, споріднення. Завжди пов'язане із внутрішнім відчуттям та самовалідацією особистості в соціальному оточенні. Через зовнішній прояв у діях, відреагуваннях на ситуації та обставини стає можливою ідентифікація, розпізнавання, виокремлення особи у групі.

У царині соціології процеси ідентифікації пов'язуються із соціальними групами, соціальними статусами, стереотипними моделями поведінки, стилем життя, соціалізацією. Так, зокрема Я. Туан, досліджуючи цю проблематику, розмежовує поняття місця та простору, на його думку перше формує середовище безпеки, воно динамічне, друге – генерує відчуття свободи, яке є статичним [20, с. 3–6]. Проектуючи цю ідею на модель ієрархії потреб А. Мас-

лова, можемо констатувати про одночасне задоволення важливих потреб для особистості і нижчого, і вищого рівнів [17]. Тим самим можемо спостерігати вплив соціального на психічне та зворотний ефект переходу психічного у соціальне.

Послугуючись географічною призмою трактування ідентичності, соціологи вказують на появу таких психічних феноменів як: емоційний зв'язок із місцем проживання [8, с. 137], приналежність до певної групи, розмежування «свої-чужі». Саме тут постає важливе питання сталості чи мінливості ідентичності. З однієї сторони важливо відчувати та бути причетним до чогось постійного, стабільного (культури, раси, статі) – в такому аспекті можемо зустріти багато випадків маніпуляцій зі стороною політиків та зростання шовіністичних тенденцій. Ті хто себе зараховує до певної групи повинні репрезентувати певний набір ідеалів, інтересів і моделей поведінки, для того щоб відчувати й демонструвати свою автентичність [16]. З другої сторони – у формуванні ідентичності важлива присутність складової суб'єктності, що саме обирає особистість, що є синхронно з її цінностями, нормами моралі і відповідає її власному відчуттю приналежності до певної групи. К. Аппіах зазначає, що хоча «культури ідентичності є глибокими справжніми, вони не є більш нетлінними, незмінними чи трансцендентними, ніж інші речі, які створюють чоловіки та жінки» [3, с. 113].

Натомість постмодерністи взагалі не визнають явища ідентичності, на їх переконання це мінливий наратив, який знаходиться в межах соціальної чи культурної ролі, яку особистість має грати. В такому трактуванні суб'єкти є контингентними, пластичними, гібридними сукупностями, які ніколи не перестають розвиватися та пристосовуватися до будь-якої кількості контекстів. Як зазначають С. Хол і П. дю Гей: «Ідентичності – це як би позиції, які суб'єкт зобов'язаний виконувати, завжди знаючи, що вони є репрезентаціями, які побудовані через відмінності, а тому ніколи не можуть бути адекватними ідентичним суб'єктним процесам, які в них вкладені» [10, с. 6]. Тож для постмодерністів, ідентичність є ефемерною позицією, яка є актуальною в даний момент [2; 12], проте, таке трактування нівелює явище та потребу в причетності, в глибоку змісті процесів ідентифікації. Для цілісності особистості важливо знати: «Хто я?», як вона відчуває себе та як її бачать інші. Це складний процес самовизначення, який забезпечує людині відчуття свободи, право бути.

Антропологи, вивчаючи явище ідентичності зацентровують увагу на тому, чи маркери ідентифікації мають історичне, культурне коріння, чи вона ґрунтується на прихильностях, які еволюціонують і змінюються.

Процес ідентифікації має як соціальний та особистісний аспект. З однієї сторони – це сформовані культурні цінності, норми, традиції, стереотипи, які задають поле самовизначення та чітко вказують на допустимість чи неприпустимість бути людині в певних ролях. З іншої – це еволюційний процес, який обмежений особистим простором саморефлексії та присутності різної міри суб'єктності у виборі ким бути.

В літературних джерелах знаходимо поняття «гібридної ідентичності», яка поєднує та змішує окремі компоненти ідентичності для адаптації до різних середовищ. Гібридні ідентичності Салман Русді називає такою часткою Я, яка відображає множинну культур і мінливість суспільства, в якому живе особистість [4; 11].

Підхід есенціалістів та постмодерністів значно спрощує, примітивізує процеси становлення особистості та суть індивідуальності. В розвитку внутрішнього образу Я, людина відчуває інстинктивну потребу до схожості, конформності та групової гармонії [9; 15]. Проте повноцінний процес соціалізації не можливий без присутності індивідуальності, а відтак при розгляді ідентичності доцільно виокремити її різні рівні: індивідуальна, реляційна та колективна. Перший рівень стосується того, яке уявлення в особистості про себе, як вона репрезентує себе в довіллі, як її сприймає оточення. Реляційний – пов'язаний із проявом Я, яке залучене до спільної діяльності. Це своєрідний спосіб самопрезентації себе, серед певної групи осіб, який з однієї сторони визначається мотивацією референтності перебування у цьому оточенні, з іншої – відчуттям себе в цьому соціальному довіллі. Колективний – визначає, з якими групами особистість себе ототожнює та ідентифікує, як органічна частка, це саме ті об'єднання, які формують відчуття згуртованості, захисту. Індивідуальність проявляється через унікальне ситуативне поєднання ідентичностей особистості, але набір рольовий центрується навколо генералізованих прийнятих нею цінностей та норм.

Також варто зауважити, що ідентичність особистості є складним динамічним утворенням, яке детермінується віковими, історичними, соціальними і культурними чинниками. Щодо пріоритетності прояву різних сторін особистісної ідентичності, то тут варто зауважити на конгломераті свідомих та несвідомих процесів. Р. Джоссельсон описує ідентичність як «динамічне поєднання частин особистості з реаліями соціального світу, щоб людина мала сенс як внутрішньої узгодженості, так і змістовного зв'язку з реальним світом» [14, с. 12–13]. Ідентичність людини є багатоаспектною та багатогранною і може бути конфліктною; ранжованою за важливістю через мінливе довілля. А. Сен вказує на те, що ідентичність

є множинною, одна її складова не применшує важливості і значимості іншої [19, с. 19]. Які аспекти ідентичності свідомо чи несвідомо будуть проявлятися – визначатимуться контекстом і обставинами, а також темпераментом та емоційними потребами особистості.

Ідентичність є нестійкою та мінливою, пріоритетністю у її прояві є ситуація та обставини, прихильники психоаналізу описують це як здорова еґо-ідентичність: «суб'єктивне відчуття безперервності існування однієї і тієї ж особи з часом і в різних ситуаціях» [5, с. 121]. Становлення «Я» (самості) відбувається в процесі соціальної взаємодії, де люди пізнають себе, спостерігаючи за реакціями інших. Ключовим соціально-психологічним механізмом становлення самості є прийняття ролі іншого. В. Джеймс, зокрема зазначає, що людина має стільки окремих «Я», скільки існує соціальних груп, думка яких для неї є важливою [13].

Особистісна ідентичність володіє часовим континіумом, поєднуючи характеристики минулого, теперішнього та майбутнього, навіть якщо теперішнє або майбутнє Я більше не ідентифікує себе як та сама людина, якою вона колись була. Це один із парадоксів ідентичності: досвід змінює те, ким людина є, як вона бачить світ, а також як вона сприймає інших.

Е. Еріксон досліджуючи ідентичність визначає такі її складові:

- 1) відчуття особистої безперервності в часі та через ситуації;
- 2) почуття внутрішньої свободи;
- 3) прихильність до певних саморепрезентацій як самовизначень;
- 4) демонстрація визначених переважаючих рольових моделей поведінки;
- 5) визнання рольових зобов'язань і переконань у подачі «значимого Я для інших»;
- 6) цінності та ідеали;
- 7) світогляд, який надає життю сенс [6; 7].

Е. Еріксон зазначає, що ідентичність починається задовго до того, як виникає самоусвідомлення, оскільки вона зароджується у зв'язках та стосунках із значимими особами оточення (перш за все з батьками). Але при цьому важлива присутність базової довіри, її відсутність, або руйнування є попередником кризи ідентичності (що в пізньому підлітковому віці, Е. Еріксон, описує як дифузю ідентичності). Так, часто спостерігається постійні сумніви щодо етнічної, гендерної, релігійної, сексуальної чи расової приналежності. Втрата розуміння «хто Я», які цінності, норми, правила є прийнятними та сповідаються. Криза ідентичності спостерігається на кожному віковому етапі, тоді прийняття власної особистості ставиться під сумнів або відкидається, особистість стає чутливою до тиску однолітків; прагне бути прийнята групою. В цих обставинах Е. Ерік-

сон акцентую увагу на поетапності формування ідентичності: «Важко бути толерантним, якщо в глибині душі ти не зовсім впевнений, що ти чоловік (або жінка), що ти коли-небудь будеш привабливим, що ти зможеш керувати своїми потягами, що ти справді знаєш, хто ти є, що ти знаєш, що ти хочеш бути, що ти знаєш, як ти виглядаєш, як робити правильно, раз і назавжди, взяти на себе зобов'язання неправильного друга, сексуального партнера, лідера, фахівця» [6, с. 93]. Якщо перебіг кризи надто важкий, то може виникнути патологія ідентичності (наприклад, нарцистичний розлад особистості), яка зазвичай є «результатом порушення функціонування еґо, спричинене функціональними або органічними розладами» [5, с. 154].

Для повного розуміння механізмів та значення ідентичності ми пропонуємо використувати підходи та принципи транскультурної позитивної психотерапії (ППТ). Її засновник, Н. Пезешкіан, трактує ідентичність та її розширення, як можливість зцілення особистості через терапевтичні втручання. Зокрема, він визначає 6 рівнів розширення ідентичності, які логічно з'являються в житті людини і визначають її сенсове наповнення та ментальне благополуччя:

1) ідентичність – у ролі людини – поява Я-концепції, формування уявлення та розуміння статевої, гендерної ідентичностей – традиційно відображається як кризовий період, через початкову сепарацію та власне самоусвідомлення;

2) Я-родина – сім'я – первинна соціалізація у колі найближчого оточення, формування внутрішнього розуміння «Хто Я?», через комунікацію та взаємодію з батьками, родичами;

3) Я-і моя група (клас, студентська група, професійна спільнота та ін.) – засвоєння норм, цінностей культури саме тої групи, до якої вважає себе причетною особистість і де відбувається її самореалізація;

4) Я-мешканець міста, селища – формування просторової ідентичності, прийняття автентичності, місцевого колориту, поява відчуття приналежності до громадської спільноти;

5) Я-громадянин країни – формування національної та етнічної ідентичності, свідомості;

6) Я-мешканець планети Земля – найвищий рівень ідентичності, який полягає у формуванні екологічної свідомості, світоглядних позицій щодо спадку, який передається нащадкам [18].

Такий підхід Н. Пезешкіана є системний, багатоаспектним та охоплює всі смислові наповнення ідентичності в механізмах становлення Я людини як особистості, індивіда, індивідуальності та суб'єкта в часовому континуумі із залученням потенціалу позитуму. Прояв Я, ідентичності особистості вербалізується у базових емоційних настановленнях.

Детально їх Н. Пезашкіан описує у 4 сферах: Я (проявляється у особистісній, індивідуальній та суб'єктній площинах, самосвідомості, самооцінці, самоцінності), Ти (має прояв у діадних стосунках, фіксує досвід довіри партнеру, безумовного прийняття та ін.); Ми (моделі поведінки, емоційно-оцінкових реакцій, система знання стосовно соціального оточення); Пра-ми (світоглядні концепції, моральні переконання, традиції). Формування всіх чотирьох сфер відбувається в сім'ї – в базовому та первинному інституті соціалізації [18].

Сформовані базові емоційні настановлення можуть детермінувати негаразди та конфліктну взаємодію особистості з оточенням та маніфестувати у базовому конфлікті (в позитивній психотерапії виокремлюють кілька видів конфлікту – актуальний, базовий, внутрішній та ключовий). Щодо психотерапевтичного процесу, то в межах цього підходу він відбувається саме на базовому глибинному рівні.

В. Карікаш, досвід особистості, який сформований у базових емоційних настановленнях, визначає терміном «первинна емоційна ідентичність». Ідентичність ним трактується як результат самоідентифікації особистості, який виражений в її Я-концепції [1].

Формування ідентичності В. Карікашем розглядається на трьох рівнях: ситуативному, змістовому і базовому. Зазвичай неоднозначність у розуміння власної ідентичності породжує конфлікти, а відтак провокуються кризи та проблеми самовизначення і проявляються відповідно в актуальному, внутрішньому та базовому конфліктах [1]. Відтак консультативна та терапевтична робота центрується навколо проблеми самоідентифікації.

Важливо в психотерапевтичній роботі акцентувати увагу та планувати стратегії роботи з позиції екзистенційної ідентичності, яка визначає динаміку життєвого сценарію на певному віковому періоді. Екзистенційну ідентичність В. Карікаш визначає як квінтесенцію особистісної рефлексії на кожному віковому етапі, розуміння індивідом: «Хто я на цьому етапі життєвого шляху і які мої найважливіші цілі і цінності?» [1].

В. Карікаш виокремлює п'ять важливих періодів в житті особистості, які характеризуються провідною екзистенційною ідентичністю, він її називає «вершиною долі»:

1) Я-син(донька) – її формування відбувається на першому етапі життєвого шляху, усвідомлення статевої, гендерної ідентичностей, є періодом формування самооцінки особистості (її віддзеркалення в очах найближчого оточення – мами, тата), багато турботи про тіло, душу, дух, задоволення базових потреб, залежність у стосунку із значимими дорослими, послух схвалюється, водночас це період еґоцентричності;

2) Я-чоловік/жінка (дорослий) – прояв статевої та гендерної ідентичності, вибудування партнерських стосунків, сепарація від першої сім'ї, здобування досвіду прийняття іншого, перевагою є вміння бути самостійним зберігати власні особисті кордони та поважати кордони інших, відбувається апробація та реалізація базових емоційних настановлень у сфері Ти, неуспішна ідентифікація на цій вершині може провокувати екзистенційну кризу та можливу втечу на попередню вершину Я-син (донька), або на наступну – Я-батько/мати;

3) Я-батько/мати – здобування нової екзистенційної ідентичності через досвід батьківства, розширення внутрішнього особистісного змісту до сфери Ми, причиною кризи тут може бути асинхронність у зрілості та готовності до батьківства партнерів у шлюбі;

4) Я-людина – ідентичність соціальної зрілості, вибудування позиції громадянина, волонтерство, служіння – провідна мотивація, активізується сфера Пра-ми;

5) Я-частина всесвіту (космічна ідентичність за Н.Пезешкіаном), актуалізація екзистенційних питань: життя і смерті, що залишається після смерті, подолання страху смерті, формування концепції безсмертя [1].

Ідентичність є результатом формування стійкої системи соціальних ролей, але при цьому функціональне рольове призначення має бути усвідомленим. У психотерапії дослідження ідентичності є важливою частиною процесу самопізнання і може відігравати ключову роль у розв'язанні психологічних проблем. Саме в позитивній психотерапії дослідження ідентичності дає змогу аналізувати клієнта і його проблеми одночасно в кількох площинах, а відтак допомагає зрозуміти, звідки беруться ті чи інші установки або внутрішні конфлікти.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Ідентичність особистості — це динамічне і багатогранне явище, яке включає самовизначення, інтеграцію життєвого досвіду, соціальні взаємодії та відчуття безперервності і унікальності особи. Вона формується протягом життя і постійно змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, допомагаючи людині знайти своє місце в світі та зрозуміти, хто вона є.

Психотерапевти часто стикаються з ситуаціями, коли клієнти відчують розгубленість щодо того, ким вони є, або ж переживають кризу ідентичності. Це може проявлятися як відчуття відчуженості від самого себе, низькою самооцінкою або відсутністю цілей у житті. Часто такі кризи виникають у періоди великих змін.

Головна мета психотерапії полягає у покращенні якості життя людини через розвиток самопізнання, зміну негативних патернів мислення та поведінки, емоційне зцілення та допомогу в розв'язанні психологічних проблем. Психотерапевтичне втручання також сприяє особистісному зростанню та розвитку емоційної стійкості, що дозволяє клієнтам краще адаптуватися до змін і викликів життя. При цьому важливістю набуває механізм розширення ідентичності, який теоретично, методологічно та досвідно описано в позитивній психотерапії. У межах цього підходу розширення ідентичності стосується процесу розвитку особистості, під час якого людина екзистенційно змінює свої уявлення про себе, свої можливості та свої ролі в житті, залучаючись у ширше коло соціальних і внутрішніх аспектів свого буття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карікаш В. П'ять вершин на життєвому шляху: терапія через трансформацію екзистенційної ідентичності. *Позитум – Україна*. 2009. №3. С. 11–22.
2. Anderson B. *Imagined Identities*. London: Verso Press, 2006. 256 p.
3. Appiah K. A. *The Ethics of Identity*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005. 585 p.
4. Benhabib S. *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002. 280 p.
5. Cote J. and Levine C. *Identity Formation, Agency, and Culture*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 2002. 268 p.
6. Erikson E. *Identity and the Life Cycle*. New York: International Universities Press, 1959. 171 p.
7. Erikson E. *Youth, Identity and Crisis*. New York: Basic Books, 1968. 336 p.
8. Guiliani M.V. Theory of attachment and place attachment. *Psycho – logical theories for environmental issues* / ed. by M. Bonnes, T. Lee, M. Bonaiuto. – Aldershot, Eng. : Ashgate, 2003. P. 137–170.
9. Gross S. E. and Gore J. S. Cultural models of the self. *Handbook of Self and Identity*. New York: Guilford Press, 2003. P. 536–564.
10. Hall S., du Gay P. (eds.). *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 1997. 207 p.
11. Holland D., Lachicotte W. J. R., Skinner D., and Cain C. *Identity and Agency in Cultural Worlds*. Cambridge: Harvard University Press, 1998. 368 p.
12. Hollinger R. *Postmodernism and the Social Sciences: A Thematic Approach*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1994. 240 p.
13. James W. *The Principles of Psychology*. Vol. 1. New York : Henry Holt And Company, 1890. 712 p.
14. Josselson R. *Finding Herself: Pathways to Identity Development in Women*. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1987. 225 p.
15. Markus H. R. and Kitayama S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*. Vol. 98. 1991. P. 224–253.

16. Merry M. S., New W. Constructing an authentic self: The challenges and promise of African-centered pedagogy. *American Journal of Education*. 2008. Vol. 115. P. 35–64.

17. Maslow A.H. *Motivation and personality*. New York: Harper and Row, 1987. P. 11–24.

18. Peseschkian H. *TRANSCULTURAL GLOBALIZATION: On the Societal Responsibility of Psychiatrists*

and Psychotherapists as Pioneers, Enlighteners, and Bridge Builders in Today's Multicultural Europe. *The Global Psychotherapist*. 2022. Vol. 2(2), P. 7–16.

19. Sen A. *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. New York: W.W. Norton, 2006. 224 p.

20. Tuan Y.F. *Topophilia: A Study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1974. 260 p.